

УДК 378.02

DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-57

КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Моренко О.М., аспірант кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто особливості процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення. На основі аналізу наукової літератури визначено сутність понять «готовність», «психологічна готовність» і «професійна готовність». Уточнено зміст поняття «готовність майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення». Визначено та теоретично обґрунтовано основні критерії готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та особистісно-рефлексивний.

Ключові слова: *готовність, психологічна готовність, професійна готовність, професійне самовдосконалення, критерії готовності до професійного самовдосконалення, соціальний працівник.*

В статье рассмотрены особенности процесса формирования готовности будущих социальных работников к профессиональному самосовершенствованию. На основе анализа научной литературы выяснена сущность понятий «готовность», «психологическая готовность» и «профессиональная готовность». Уточнено содержание понятия «готовность будущих социальных работников к профессиональному самосовершенствованию». Определены и теоретически обоснованы основные критерии готовности будущих социальных работников к профессиональному самосовершенствованию: мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностный и личностно-рефлексивный.

Ключевые слова: *готовность, психологическая готовность, профессиональная готовность, профессиональное самосовершенствование, критерии готовности к профессиональному самосовершенствованию, социальный работник.*

Morenko O.M. CRITERIA OF FUTURE SOCIAL WORKERS' READINESS TO PROFESSIONAL SELF-CONSTRUCTION

The article is devoted to the problem of the readiness of future social workers for professional self-improvement. The purpose of the article is to define and substantiate the criteria for the readiness of future social workers for professional self-improvement. Readiness for professional self-improvement is an important element of professional development of the personality of the future specialist and affects the effectiveness of the pedagogical process and the results of the future specialist. The article deals with the peculiarities of the process of forming the readiness of future social workers for professional self-improvement. The literature offers various definitions of the content of the concept of "readiness", describing its various parameters. On the basis of the analysis of scientific literature, the essence of the concepts of "readiness", "psychological readiness" and "professional readiness" is considered. The content of the concept "readiness of future social workers for professional self-improvement" is specified. The main criteria of the readiness of future social workers for professional self-improvement are determined and theoretically substantiated: motivational-value, cognitive, activity and personality-reflexive.

When choosing the criteria for forming the readiness of future social workers for professional self-improvement, the content of the components of its structure was taken into account and the following criteria were selected: motivational-value, cognitive, activity, person-reflexive.

The prospect of further searches is to supplement the criteria and indicators of readiness levels for professional self-improvement of future social workers. This will allow for monitoring studies to identify ways to increase the readiness of future social workers for professional self-improvement.

Key words: *readiness, psychological readiness, professional readiness, professional self-improvement, criteria for readiness for professional self-improvement, social worker.*

Постановка проблеми. Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи, професійної підготовки фахівців високої кваліфікації та вирішення багатьох соціальних проблем. Особливої трансформації зазнає зміст підготовки соці-

альних працівників до професійної діяльності, орієнтованої на покращення соціальних перспектив. Суспільство нині потребує кваліфікованих фахівців, здатних усвідомити власне «Я», відмовитися за потреби від традиційних схем мислення, спроможних до активного сприйняття нового, нетрадиційного, до безперервного професійного

самовдосконалення. Тому важливе місце в системі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників займає проблема формування їхньої готовності до професійного самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки соціальних працівників виступають предметом наукових досліджень багатьох учених. Загальні теоретичні та методологічні аспекти підготовки соціальних працівників представлені в роботах О. Безпалько, А. Капської, О. Карпенко, Л. Міщик, І. Мельничук та ін. У роботах В. Бочарової, А. Ляшенко, О. Водяної, Т. Голубенко представлено особливості професійного становлення майбутніх соціальних працівників і їх готовності до здійснення різних видів діяльності. Водночас проблемі готовності приділяли увагу такі вчені, як: К. Абульханова-Славська, С. Батишев, В. Шадріков, Д. Узнадзе та ін. Психологічну готовність досліджували науковці Б. Ананьєв, М. Дяченко, Л. Кадибівич, В. Моляко, В. Рибалка, П. Рудик, Д. Узнадзе.

Проблеми самовдосконалення особистості вивчали І. Бех, Н. Бітянова, О. Блінова, Н. Брагіна, Т. Вайніленко, А. Громцева, І. Донцов, С. Єлканов, Ю. Орлов, Л. Рувинський, Г. Селевко, М. Сметанський, В. Тертична, В. Чайка, Л.І. Сущенко та ін. Умовам успішної підготовки молоді до постійного самовдосконалення присвячені дослідження Т. Вайніленко, О. Діденка, П. Харченко, М. Чобітька, Т. Шестакової. У наукових працях підкреслюється діалектична єдність особистісного та професійного аспектів самовдосконалення (І. Донцов, В. Лозовий, В. Тертична та ін.). Питаннями формування професійних компетентностей майбутнього соціального працівника в Україні займаються А.М. Бойко, М.М. Букач, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко, Р.І. Кравченко, Т.В. Семигіна, А.І. Капська.

Однак саме аспект формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення є малодослідженим і потребує подальшого вивчення основних критеріїв готовності до професійного самовдосконалення.

Постановка мети та завдання. Метою статті є визначення й обґрунтування критеріїв готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення.

Реалізація поставленої мети зумовила такі завдання дослідження:

1. Уточнити зміст поняття «готовність майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення».

2. Проаналізувати й обґрунтувати критерії готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема готовності в контексті професійного самовдосконалення фахівця – одна з найважливіших для загальної та професійної педагогіки. Аналіз психолого-педагогічної літератури визначив, що пропонуються різні дефініції змісту поняття «готовності», які описують різні його параметри. Кожна наука надає поняттю «готовність» різноманітні й індивідуальні характеристики, однак і педагоги, і психологи, і соціологи дають споріднені дефініції.

У педагогічних довідниках поняття готовності розуміється як «високий рівень розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових процесів особистості чи колективу, що забезпечує успіх майбутньої діяльності; адекватна установка на майбутню діяльність» [10, с. 64].

У сучасних словниках із психології даються такі визначення поняття «готовність»: стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, що забезпечує ефективно виконання певних дій; активно-дійовий стан особистості, установка на виконання завдання [8, с. 89].

Узагальнюючи зазначені вище роботи, в нашому дослідженні під «готовністю» ми розумітимемо інтегровану якість особистості, що припускає єдність мотиваційної та процесуальної систем діяльності, необхідних для саморозвитку та самовдосконалення.

Розглядають два ключові підходи до визначення змісту поняття «готовність до діяльності»: функціональний та особистісний.

Перший розглядає «готовність» як певний психологічний стан, установку, яка функціонує на фоні загальної активності особистості (М. Левітов, Г. Оллпорт, А. Прангішвілі, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, Д. Узнадзе). Другий підхід розглядає «готовність» як систему інтегративних якостей, властивостей, знань, навичок особистості (К. Дурай-Новакова, М. Дьяченко, Л. Кандибівич, О. Киричук, Л. Кондрашова, А. Ліненко, С. Максименко, В. Моляко, О. Пелех, К. Платонов) [4; 11].

Науковці розглядають готовність до діяльності в різних аспектах, також відрізняється структура різних видів готовності. Досліджуючи питання готовності до педагогічної діяльності, А.А. Деркач виділяє три компоненти: пізнавальний, емоційний, мотиваційний. На його думку, розвиток готовності означає організацію системи з накопиченої громадської інформації, відносин, поведінки і подібної інформації, яка, активізуючись, може забезпечити індивіда можливістю ефективно виконувати свої функції [1].

Л.С. Нерсесян пропонує такі компоненти готовності до професійної діяльності: перший – психічна спрямованість особистості, другий – інтегральний психофізіологічний компонент. Третій компонент реалізується у вигляді структури дій [7]. А.Ц. Пуні у структурі готовності бачить симптомокомплекс рис особистості. У структуру входять воля, спрямованість інтелектуальних процесів, спрямована спостережливність, увага, емоції, гнучка увага, саморегуляція. Таким чином, формується система особистісних характеристик, на основі яких перетворюється динаміка психічних процесів. Л.А. Кандилович і М.І. Дьяченко [4] виділяють структуру готовності до професійної діяльності у вигляді таких компонентів:

- 1) мотиваційного – усвідомлення власних потреб, вимог суспільства, інтересу до професії, шанобливого ставлення до професійної діяльності;
- 2) орієнтаційного – професіоналізму у своїй роботі;
- 3) операційного – комплексного підходу до професійної діяльності;
- 4) вольового – самоконтролю в процесі професійної діяльності;
- 5) оцінного або рефлексивного.

В.Г. Пищулин виділяє таку структуру готовності, характерну для фахівців будь-якого профілю:

– соціальний компонент, пов'язаний зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом, жити з людьми інших культур, мов і релігій, перешкоджати виникненню націоналізму, клімату нетерпимості;

– персональний компонент передбачає ерудицію у галузі, пов'язаній із професійною діяльністю, володіння вміннями і рефлексією, саморозвиток і самовдосконалення, високий рівень культури мови, культури поведінки;

– інформаційний компонент включає в себе володіння новими інформаційними технологіями і критичне їх використання, знання іноземних мов;

– екологічний компонент ґрунтується на знанні загальних законів розвитку суспільства і природи, синергетичних засадах світобудови, екологічної відповідальності за особисту і професійну діяльність;

– валеологічний компонент включає в себе знання та вміння у сфері здоров'я і здорового способу життя.

Поняття «готовність» включає в себе психологічну готовність (базу і стійку платформу діяльності) та професійну (практичну готовність для застосування набутих знань і вмінь).

Т. Іванова під психологічною готовністю до професійної діяльності розуміє психічний стан особистості, що проявляється у здібності приймати самостійні рішення для розв'язання складних професійних задач, а також у спроможності оцінювати власні можливості в досягненні певних результатів.

У готовності до професійної діяльності О.М. Затворнюк [5] виділила три її основні види: фізичну, психологічну та спеціальну. Фізичну готовність дослідниця не розглядає, оскільки у психолого-педагогічної діяльності не пред'являється спеціальних, за винятком загальноприйнятих, вимог до фізичного стану суб'єкта. Психологічна готовність відображає суб'єктний рівень готовності до професії, який складають соціально-психологічні та індивідуально-особистісні характеристики фахівця, необхідні в конкретній діяльності. Тож у психологічній готовності до професійної діяльності необхідно виділяти підвиди: мотиваційну готовність, особистісну готовність, когнітивну готовність. Спеціальна готовність відображає об'єктний рівень готовності, який складають предметно-діяльнісні характеристики фахівця, і поділяється на два підвиди: теоретичну і практичну готовність.

Професійна готовність студента – особистісна якість, яка проявляється в позитивній самооцінці себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та прагненні займатися нею після закінчення ВНЗ. Вона допомагає молодому фахівцеві успішно реалізовувати професійні функції, правильно використовувати набуті знання і досвід, зберігати самоконтроль і долати непередбачені перешкоди. Професійна готовність – вирішальна умова швидкої адаптації випускника до умов праці, подальшого його професійного самовдосконалення і підвищення кваліфікації.

Самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе не тільки як професіонала, а насамперед як особистості. Воно виявляється у прагненні довести розвиток своєї особистості до образу ідеального «Я», пізнати та проконтролювати себе. Інтерес до особистісного самовдосконалення виникає тоді, коли спрямованість на власний розвиток стає необхідною життєвою потребою особистості.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Готовність до професійного самовдосконалення майбутніх фахівців – обов'язкова внутрішня структура особистості

майбутнього фахівця, що дозволяє стати компетентним і успішним у своїй професії, досягнути рівня майстерності та постійно прагнути до нових вершин професійного самовдосконалення.

Спираючись на теоретичний аналіз досліджень і публікацій науковців, визначаємо, що готовність майбутнього фахівця до професійного самовдосконалення є умовою успішної професійної діяльності та здатністю спеціаліста до виконання професійних функцій на основі засвоєних теоретичних знань, умінь і навичок у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі та за його межами.

Таким чином, під професійним самовдосконаленням особистості студента ми розуміємо безперервний процес переходу його потенційних здібностей у сфері професійної діяльності в актуальні вміння на основі усвідомленої саморегуляції своєї навчально-професійної діяльності. Усвідомлену саморегуляцію студентами своєї навчально-професійної діяльності ми співвідносимо з постановкою цілей, пов'язаних із професійним самовизначенням і самореалізацією, плануванням і програмуванням їх досягнення, умінням враховувати значущі зовнішні і внутрішні умови, оцінювати результати і коригувати свою активність для досягнення суб'єктно прийнятних результатів.

Отже, надалі в нашій роботі під «готовністю до професійного самовдосконалення» ми розумітимемо здатність людини реалізувати на практиці свій суб'єктний досвід у сфері професійного самовдосконалення на основі усвідомленої саморегуляції своєї навчально-професійної діяльності.

Мета процесу професійного самовдосконалення студента вищого навчального закладу – це підготовка до майбутньої професійної діяльності. Відповідно до цього формування та вдосконалення професійно значущих якостей є завданнями професійного самовдосконалення майбутнього фахівця. Цілеспрямована діяльність особистості, спрямована на професійне самовдосконалення, – процес складний і довготривалий.

У працях науковців виділені критерії й основні показники готовності до професійного самовдосконалення студентів різних напрямів підготовки: педагогічного закладу (С. Лобанова, О. Латишева, Т. Северіної, В. Слепова, Я. Мусіна, В. Мечнікова) [9]; курсантів вищих військових закладів [2]; майбутніх інженерів [6]; майбутніх лікарів [3]; практичних психологів (О.М. Затворнюк) [5].

Обираючи критерії сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення, ми

врахували зміст компонентів її структури і виділили такі основні критерії: мотиваційно-ціннісний (позитивне ставлення до професійної діяльності), когнітивний (систему необхідних знань та інтерес до професійного самовдосконалення), діяльнісний (уміння та навички, необхідні для професійного самовдосконалення), особистісно-рефлексивний (сформованість якостей, здібностей і здатностей до професійного самовдосконалення).

Розвиток зазначених компонентів визначає цілісність готовності майбутніх фахівців до професійного самовдосконалення.

Розкриємо зміст структурних компонентів формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення.

Майже всі автори визначають мотиваційно-ціннісний критерій готовності до професійного самовдосконалення. Цей критерій має на меті викликати та закріпити стійке позитивне ставлення у студентів до професійного самовдосконалення, закріпити інтерес і стійкі наміри проявити себе в професійній діяльності. У підготовці та виконанні будь-якої діяльності є важливим мотиваційний компонент. Доведено, що чим важливішим є мотив і чим краще він усвідомлюється, тим швидше створюються більш сприятливі умови для формування готовності особистості. Можемо відзначити вплив мотивації на продуктивність діяльності, причому успішність діяльності визначає не лише сила мотивації, але й структура мотивів. До мотиваційного критерію готовності входить ціннісна складова частина, яка визначає змістову сторону спрямованості майбутнього фахівця і складає основу його ставлень до самого себе, інших людей, світу, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції. Цей критерій визначає ставлення студента до професійного самовдосконалення, тобто його прагнення до кар'єрного зростання, самовдосконалення умінь, навичок і особистісних якостей.

Студентство, за визначенням А. Петровського, – мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві. Категорія «студентська молодь» охоплює дві вікові групи: особи до 20 років (зріла юність) і до 25 років (період ранньої дорослості). На етапі зрілої юності виникає нова соціальна ситуація розвитку, коли відбувається перехід до самостійного життя (початок професійного становлення, реалізації життєвих планів). Інтенсивно продовжує розвивати-

ся самосвідомість, зростає увага до власної особистості, потреба у пізнанні самого себе, оцінюванні свого внутрішнього світу, думок, поведінки. У цьому віці відбувається самовизначення в системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлення особистої соціальної відповідальності.

Навчання у вищому навчальному закладі зумовлює становлення у студентів активної життєвої позиції, збагачує їх психологічний і соціальний досвід. Включення у різні види соціальної активності, активна взаємодія з різними соціальними утвореннями сприяє процесу формування соціальної зрілості, розширенню репертуару соціальних ролей. У студентські роки відбувається переоцінка цінностей і мотивації поведінки, зміцнюються свідомі мотиви діяльності і поведінки; проте науковці зазначають, що здатність до свідомої саморегуляції своєї поведінки ще недостатньо розвинена у студентів, а це може проявлятися у невмотивованому ризику, невмінні спрогнозувати результати своїх дій і вчинків, які зумовлюються не завжди гідними мотивами.

До показників мотиваційно-ціннісного критерію готовності майбутніх соціальних працівників ми відносимо: сформованість мотивації до професійного самовдосконалення, інтерес до професійної діяльності; бажання працювати за фахом; мотивацію досягнення успіху в професійній діяльності.

Наступним критерієм у структурі готовності майбутнього соціального працівника до професійного самовдосконалення є когнітивний – соціальні, психологічні, загальнокультурні, філософські, предметні та спеціальні знання. Професійні знання дають студентові уявлення про специфіку професії, особливості клієнта, особливості процесу самовдосконалення особистості тощо. Загальнокультурні знання впливають на виникнення ціннісних орієнтацій. Спеціальні професійні знання дозволяють студентові отримати інформацію про особливості конкретних видів професійної діяльності. Для успішного здійснення професійної діяльності соціального працівника йому необхідно мати професійне мислення. Когнітивний критерій включає в систему знань загальнопрофесійної і спеціальної підготовки; передбачає виявлення професійних теоретичних і технологічних знань із проблем професійного самовдосконалення; розвиток професійних знань, формування та розширення професійного кругозору, вироблення і закріплення професійно значущих умінь і навичок. Він забезпечує ефективність внутрішнього плану дій із

самовдосконалення та підвищує їх осмисленість цілеспрямованість, варіативність.

Система професійних знань і стійкий інтерес до професійного самовдосконалення майбутнього соціального працівника, що забезпечує специфіку його професійної діяльності, і є показниками цієї готовності.

Наступний критерій у структурі готовності майбутнього соціального працівника до професійного самовдосконалення – діяльнісний, що включає наявність у студента комплексу умінь, необхідних для професійної діяльності, які надалі він зможе вдосконалювати, а також знання методів і технологій самозмін. Діяльнісний компонент передбачає взаємодію студентів і викладачів, а також взаємодію студентів з інформаційними технологіями, літературою, співпрацю з іншими студентами.

У структурі готовності майбутнього фахівця з соціальної роботи до професійного самовдосконалення показниками діяльнісного критерію ми виділяємо професійні вміння, набуті студентами, а саме: вміння будувати програму професійного самовдосконалення (ставити мету й завдання професійного самовдосконалення, планувати власну діяльність щодо їх досягнення, виробляти життєві стратегії); вміння володіти різними методами, прийомами і технологіями професійного самовдосконалення; вміння обирати і використовувати доцільні засоби для пошуку й засвоєння інформаційних матеріалів для професійного самовдосконалення; вміння самостійно опрацьовувати літературні джерела, вивчати передовий досвід; вміння використовувати інформаційні комп'ютерні технології для професійного самовдосконалення; вміння здійснювати елементи дослідницької діяльності; вміння організувати свій навчальний і вільний час; організувати співпрацю з різними категоріями людей, а також усвідомлювати зміст професійних цінностей, гуманістичних світоглядних установок, правил професійної поведінки й діяльності соціального працівника й усвідомлення важливості гуманістичних цінностей у власному житті та фаховій діяльності.

До показників діяльнісного критерію готовності майбутніх соціальних працівників ми відносимо: професійні вміння (прогностичні, конструктивні, організаторські, комунікативні); володіння сучасними психологічними технологіями; використання прийомів самоменеджменту.

Сприяння ефективній діяльності в обраних напрямках і подальшій успішній професійній та особистісній самореалізації забезпечує особистісно-рефлексивний критерій готовності майбутніх соціальних праців-

ників. Він сприяє вибору усвідомленого підходу до майбутньої професійної діяльності, зрозумінню і вибору для себе продуктивних напрямів діяльності. Передбачає наявність у майбутніх спеціалістів якостей особистості, які забезпечать соціальному працівнику ефективність і результативність у професійній діяльності: здатність до рефлексії; адекватність самооцінки своєї діяльності; уміння здійснювати самоконтроль, самоаналіз і самооцінку результатів діяльності із самовдосконалення; здатність до емпатії, вияв вольових якостей, зокрема наполегливості, дисциплінованості у процесі виконання навчальних завдань і досягнення цілей самовдосконалення; внутрішня незалежність від зовнішнього керівництва, необхідність лише консультативної допомоги у справі самовдосконалення; самостійність, допитливість, наполегливість, впевненість у собі, самоорганізованість; готовність до колективної взаємодії, лідерські й організаторські якості, комунікативна толерантність, наявність інтелектуальної працездатності, творчого потенціалу.

До показників особистісно-рефлексивного компонента належать: сформованість професійно важливих якостей, здібностей і здатностей особистості до самовдосконалення; вміння оцінювати й аналізувати власну професійну діяльність (самодіагностика); здатність корегувати власні недоліки; прагнення до професійного розвитку; здатність до саморегуляції, саморозвитку.

Визначені критерії готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення неможливо розглядати відокремлено – вони, навпаки, є взаємозалежними, неподільними та взаємодоповнюваними в єдиній структурі професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Ці критерії взаємопов'язані внутрішніми зв'язками і виступають важливою складовою частиною готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумок всьому вищесказаному, відзначимо, що готовність до професійного самовдосконалення є важливим елементом фахового становлення особистості майбутнього фахівця та впливає на ефективність педагогічного процесу, на результати діяльності майбутнього фахівця.

Обираючи критерії сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення, ми врахували зміст компонентів її структури і виділили такі критерії: мотиваційно-цінніс-

ний, когнітивний, діяльнісний, особистісно-рефлексивний.

Означені критерії та показники необхідно доповнити рівнями готовності до професійного самовдосконалення майбутніх соціальних працівників. Це дозволить забезпечити можливість проведення моніторингових досліджень із цієї проблематики, що і є перспективою подальших пошуків у цьому напрямі з метою визначення шляхів для підвищення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. 752 с.
2. Діденко О.В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 206 с.
3. Дудікова Л.В. Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2011. 20 с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск : Изд-во Белорусского гос. ун-та, 1976. 176 с.
5. Затворнюк О.М. Формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
6. Ігнатюк О.А. Теоретичні та методичні основи підготовки майбутнього інженера до професійного самовдосконалення в умовах технічного університету : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 44 с.
7. Нерсисян Л.С., Пушкин В.Н. Психологическая структура готовности оператора к экстремальным действиям. *Вопросы психологии*. 1969. № 5. С. 24–31.
8. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
9. Северіна Т.М. Формування готовності майбутніх педагогів до особистісного та професійного самовдосконалення. *Педагогічний дискурс*. 2008. № 3. С. 175–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2008_3_40 (дата звернення: 22.12.2018).
10. Современный словарь по педагогике / сост. Е.С. Рапацевич. Минск : Современное слово, 2001. 928 с.
11. Солодовник О.В. Сутнісна характеристика поняття «професійне самовдосконалення» молодших медичних спеціалістів. *Нові технології навчання* : науково-методичний збірник / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ ; Вінниця, 2014. Вип. 83. С. 227–232.